

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА МИКОЛИ ГОРДІЙЧУКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКІ МУЗИКИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Станіслав Димченко

УДК 78.072(477)

Роботу присвячено визначенню ролі видатного українського музикознавця Миколи Гордійчука у вивченні історії української музики в контексті світової культури.

Ключові слова: музикознавство, історія, українська музика, контекст, світова культура.

The work is devoted to determination of role of the prominent ukrainian musicologist Nikolay Gordiychuk in the study of history of ukrainian music in the context of world culture.

Key words: musicology, history, Ukrainian music, context, world culture.

Сучасне українське музикознавство та музичну критику, а точніше музичне мистецтво України, неможливо уявити без вагомого наукового доробку доктора мистецтвознавства, професора, лауреата премії імені М. В. Лисенка, заслуженого діяча мистецтв України Миколи Максимовича Гордійчука. Мабуть, немає такої галузі чи проблеми в українській музиці, до якої б він не звертався, такого помітного явища в музичному житті України, яке б залишилося поза його увагою.

«У сфері українського історичного музикознавства він був професіоналом – ювеліром. Майстром з літери, який у даних своїх якостях стоїть в одному ряду з найповажнішими класиками української культури. Воістину високий професіоналізм – риса, що примушує кожну культурну людину шанобливо вклонятись його носію незалежно від часу, соціальних обставин»¹.

Численні книги, брошури, сотні ґрунтовних статей, розвідок, передмов засвідчують широчінь наукових інтересів, високу аналітичну майстерність, вражаючу ерудицію і багатогранність творчої індивідуальності відомого українського вченого. Він умів виокремити головні тенденції і найважливіші процеси розвитку українського музичного мистецтва, розглянути кожне явище у його зв'язках з усією художньою культурою.

Дослідження М. М. Гордійчука пройняті глибоким історизмом, тонким розумінням теоретичних та естетико-філософських проблем української музики, щирою зацікавленістю у подальшому інтенсивному розвитку музичної культури України, найкращих академічних і народних традицій нашої музики.

Праці вченого приваблюють глибоким відчуттям природи музичного мистецтва, схвилюваністю авторської розповіді, в якій, здається, оживають самі настрої та ритми композитор-

ських партитур, що їх вдумливо й ретельно досліджував талановитий музикознавець.

О. Немкович вважає, що наукову спадщину М. М. Гордійчука можна назвати енциклопедією української музикознавчої науки другої половини ХХ ст.²

Народився Микола Максимович Гордійчук у сільській родині 9 травня 1919 р. в селі Чорнорудка Ружинського району на Житомирщині, де українська, польська й російська культури розвивалися в умовах взаємопроникнення і взаємозбагачення, де широко звучав фольклор трьох народів. Тут минули його дитинство і юність, тут формувалася особистість майбутнього українського музикознавця. Звідси виніс він перші музичні враження, що залишилися на все життя. Микола Максимович – солдат-фронтвик другої світової війни. Після її закінчення, вже в студентські роки, стає дуже активним діячем Спілки композиторів України. В її лавах пройшов складний, майже піввіковий творчий шлях – від критика-початківця до заступника голови правління та відповідального секретаря.

Водночас плідна й активна наукова діяльність М. М. Гордійчука пов'язана з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) імені М. Т. Рильського Національної академії України. Саме сюди прийшов він, учасник війни 1941–45 рр., нагороджений орденом Червоної Зірки та бойовими медалями, відразу ж після закінчення в 1947 р. Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського. У цьому Інституті він пройшов шлях від наукового співробітника до заступника директора і завідуючого відділом музикознавства.

На терені цих двох осередків української культури якнайширше та найяскравіше реалізується непересічний талант М. М. Гордійчука – дослідника історії української музики та народної творчості, музичного критика та публіциста, педагога-вихователя і громадського діяча. Цей скромний, надзвичайно людяний чоловік з опаленим війною характером володів величезною працездатністю, відданістю науці. В ІМФЕ він написав усі свої фундаментальні й різноманітні дослідження.

Збагачуючи сміливими та оригінальними концепціями музичну науку України, як зазначав Ю. Станішевський, М. М. Гордійчук своїми працями стимулював розвиток численних нових

напрямків музикознавства, успішно розробляти які почали його учні. Він створив власну наукову школу в українському музикознавстві; під його керівництвом підготовлено і захищено 49 докторських і кандидатських дисертацій³. Із вдячністю згадують свого Вчителя учні⁴ і вважають за честь продовжувати справу збереження і розвитку української культури.

Важливою сторінкою не лише творчої біографії Миколи Максимовича, а й української музикознавчої науки, стала його багаторічна праця як керівника відділу музикознавства ІМФЕ. Цей відділ упродовж 50–80-х рр. був провідним і найавторитетнішим центром музичної україністики, поважним осередком української музики в цілому. Достатньо сказати, що співробітниками відділу музикознавства в той час був створений масив фундаментальних монографій, опрацьовано наймасштабніше коло тем і проблем національного музично-історичного процесу, а також прорецензовано величезну кількість дисертаційних робіт учених України, Росії, Грузії, Вірменії, коли при ІМФЕ діяла Спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій з музикознавства. Безперечно, значні досягнення і найвищий у середовищі музикознавців України, а часом і не лише України, рейтинг відділу обумовлювалися сукупністю об'єктивних і суб'єктивних обставин, зокрема його кадровим складом, однак не останню роль у їхньому формуванні відіграли талант Гордійчука як науковця і організатора наукового процесу⁵.

Продовжуючи та збагачуючи традиції видатних українських музикознавців-істориків, він переконливо доводить існування величезних можливостей і відкриває нові перспективи розвитку національного історичного музикознавства як гуманітарної науки, що приваблює масштабністю широких узагальнень і глибиною розробки актуальних проблем. Він звертався до різноманітних за жанровими та стильовими особливостями творів, до мистецького доробку несхожих за своєю індивідуальністю композиторів, як і його видатні попередники М. Грінченко, А. Ольховський, О. Шреєр-Ткаченко та ін., і розглядав музичний жанр у його зв'язках з розвитком вітчизняної і світової музичної культури. Велику роль М. М. Гордійчук відіграв у повоєнний період існування української фольклористики, насамперед у популяризації народно-пісенних жанрів. Він брав активну участь у ба-

гатьох фольклорних експедиціях, уклав кілька пісенних збірок, таких як: «Українські народні пісні» (1951), «Українські радянські народні пісні» (1955), «Українські народні пісні» (1958), «Українські народні пісні» (1979) та ін.

М. М. Гордійчук підтримав започаткування видання серії «Українська народна творчість», підготував до друку праці М. Лисенка, П. Сокальського, П. Демуцького, М. Грінченка.

У цьому році минає 90 років від дня народження Миколи Максимовича Гордійчука – людини, діяльність якої є втіленням історії нашої музичної культури другої половини ХХ ст. і котра безпосередньо впливала на її становлення та розвиток. Від студентів училищ і консерваторій до зрілих учених та відомих педагогів усі звертаються до його робіт.

Серед характерних рис вченого – масштабність і стратегічність наукового мислення, схильність до втілення фундаментальних наукових задумів. У зв'язку з цим, як стверджує О. Немкович, показово, що значення всіх найбільш солідних наукових проектів М. Гордійчука найвиразніше розкрилося в контексті історичної перспективи розвитку українського музикознавства. Так, найоб'ємнішим для Гордійчука, а тривалий час – і для українського музикознавства в цілому науковим проектом, реалізації якого вчений (як голова редколегії, відповідальний секретар першого тому й автор) присвятив багато років свого життя, стала багатотомна академічна «Історія української музики». Хоча перші три томи (опубліковані в 1989–1990 рр.) не могли не зазнати деяких впливів ідеології радянського часу, у четвертому (опублікований 1992 р.) і п'ятому томах уже було відображено концептуальне переосмислення української музичної культури 20–30-х (4-й том) і 40–50-х (5-й том) років на сучасному стані, уперше введено в науковий обіг велику кількість нових емпіричних даних. Сьогодні фактом є те, що в українському музикознавстві дана робота досі залишається найфундаментальнішим узагальнюючим музично-історичним дослідженням⁶.

Серед численних ґрунтовних праць вченого, що приваблюють широтою охоплення музично-історичних проблем, особливе місце належить монографії «Українська радянська симфонічна музика» (К., 1969). У цій дійсно вичерпній роботі чи не з найбільшою повнотою розкрився аналітичний метод дослідника, уміння виявити

неповторну своєрідність композиторської індивідуальності, побачити в кращих симфонічних творах оригінальний синтез традицій і новаторства, національного й загальнолюдського. М. М. Гордійчук переконливо аргументує, що великі досягнення й міжнародне визнання української симфонічної музики є одним з проявів самотності духовної культури нашого народу.

Дослідник розглядає складність, часом суперечливість процесу формування та розвитку українського симфонізму, встановлення професійних засад вітчизняної симфонічної музики. Аналізуючи симфонічну творчість Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, він демонструє, як пошуки цих яскраво самотніх композиторів сприяли поступовому становленню двох відмінних щодо провідних стильових прикмет напрямків українського симфонізму та водночас виявили їхні мистецькі індивідуальності.

Учений висвітлює найважливіші музичні явища, проблеми, показує, що утвердження нового, справді оригінального, відбувалося в наполегливій боротьбі з вульгаризаторськими тенденціями, примітивізмом, пасивним наслідуванням традиційних канонів. М. М. Гордійчук не оминає увагою окремих труднощів та невдач у складному й багатогранному процесі розвитку українського симфонізму, справедливо підкреслюючи: без цих труднощів, старанних пошуків і сміливих експериментів не змогли б народитися видатні твори.

М. М. Гордійчук усім серцем любив, надзвичайно проникливо відчував і розкривав розмаїту творчу спадщину одного з найвидатніших композиторів ХХ століття Б. М. Лятошинського, тому цілком закономірно, що саме світлій пам'яті цього митця присвятив він свою виняткову книгу.

Новаторські дослідження з питань українського симфонізму посідають центральне місце у величезному й дуже різноманітному за тематикою доробку вченого. Тільки сам перелік надрукованих праць М. М. Гордійчука, що охоплюють майже всі жанри музичного мистецтва і виконавства, міг би зайняти кілька журнальних сторінок. Не прагнучи в цій невеличкій статті розглянути всю багатогранну проблематику робіт вченого, хочу зупинитися на книжці «Музика і час. Розвідки й статті» (К., 1984).

Книжка привертає увагу насамперед гостротою проблематики. У ній вміщені статті,

дослідження, публіцистичні нариси й музикознавчі етюди, написані впродовж 1974–1984 рр. Матеріал відображає важливі художні тенденції, висвітлює вагомні явища та події в музичній культурі українського народу. Це своєрідний підсумок діяльності митців України за певний проміжок часу, що відкриває нові перспективи вивчення сучасної творчості й розширює параметри її дослідження.

Матеріал згрупований за основними напрямками розвитку музичної культури (композиторський доробок, наука та критика, виконавство, театр) і спрямований на відтворення динаміки розгортання української музики в руслі загальних історико-культурних процесів.

Серед праць М. М. Гордійчука багато досліджень творчості українських композиторів: М. Лисенка, М. Калачевського, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, П. Козицького, В. Косенка, А. Штогаренка, Г. Майбороду, П. Майбороду, В. Губенка, М. Скорика, В. Зубицького, І. Карабиця, В. Сильвестрова, А. Філіпченка, – в яких виявляється тонке розуміння специфіки художньої індивідуальності митців, уміння знайти точний ключ до розкриття творчості кожного майстра. Про це переконливо свідчить одна з останніх книг дослідника, присвячена життю і творчості Миколи Леонтовича.

М. М. Гордійчук постійно виявляв увагу і турботу про композиторську молодь, умів завжди підтримати, надихнути її на сміливі пошуки, побачити в перших творах початківців справжнє обдарування. Наприклад, Леся Дичко говорить про це так: «Пригадаємо хоча б перші кроки Віталія Губаренка, Євгена Станюковича, Івана Карабиця, Валентина Грабовського, Володимира Зубицького, як він захищав сміливі пошуки ними виразових засобів, хоча інколи й не поділяв їхніх захоплень новітніми музичними течіями. “Можливо я чогось не розумію”, – неодноразово говорив Майстер. Його авторитет багатьом допоміг стати на ноги, посісти значне місце в сучасній музичній культурі, а головне – знайти власний шлях у мистецтві.

Навіть у складні 60–70-ті роки Микола Максимович став на захист новаторства в українській музиці, боровся з хуторянством і спрощеним поглядом на національну своєрідність та традиції»⁷. Показовою щодо цього була його монографія, в якій тонко розкрито неповторну композиторську індивідуальність Лесі Дичко.

«Безмежно вдячна Миколі Максимовичу за написання монографії про мене: він стежив за моєю творчістю, починаючи з перших кроків, і не стежив, а й допомагав мудрим, доброзичливим словом старшого друга й наставника.

Завжди буду вдячна Миколі Максимовичу, котрий підтримав усі мої задуми, які в умовах постійної боротьби з “буржуазним націоналізмом”, можливо, видавалися дещо ризикованими через їхню відверту національну спрямованість. Саме він ще в 1968 році підказав назву тільки-но написаній кантаті “Червона калина”; її, а також одноактний балет “Катерина Білокур” я присвятила Миколі Максимовичу.

Пам’ятаю, як він не раз захищав мене на радіо, у видавництві, в Міністерстві культури в скрутних ситуаціях, пов’язаних із використанням народних текстів та фольклорних матеріалів козацької тематики, яка на той час вважалася майже забороненою»⁸.

Висвітлюючи у своїх працях явища української музики, відомий вчений завжди наголошував, що найкращим творам композиторів України притаманні яскрава національна забарвленість, справжній професіоналізм.

Микола Максимович був одним з найактивніших громадських діячів і завжди перебував на вістрі музичного життя. На думку Лесі Дичко, його активну творчо-громадську діяльність щодо розбудови національного музичного мистецтва можна порівняти з літературним внеском Олесея Гончара. Та й життєві шляхи їх дуже схожі. Обидва пройшли важкими дорогами війни, були поранені, все життя боролися за утвердження рідної культури»⁹.

Творча активність була притаманна діяльності М. Гордійчука до останніх днів життя. Його праці, лекції і навіть бесіди завжди захоплювали глибиною думки, науковою обґрунтованістю. Дослідник тривалий час працював над обраною темою, роками збирав факти, шліфував текст. Аналізуючи різні аспекти художнього процесу в Україні, Микола Гордійчук визначавстан професійної музики в цілому та вагу внеску окремих митців у скарбницю української культури. У процесі творчого зростання М. М. Гордійчук прагнув виробити свої науково-дослідницькі принципи.

Передусім він звертався до тих музикознавчих тем, які ще не розкривалися взагалі або були висвітлені недостатньо. Як показують дослідження О. Немкович, Микола Максимович

Гордійчук належить до тих обраних долею діячів, значення творчого доробку яких невблаганний час не знівелював, а навпаки, поступово виявляє все рельєфніше. Чим більшим стає часовий проміжок, що віддаляє нас від цього діяча, тим чіткішим стає усвідомлення того, що Микола Максимович є однією з найславетніших, у чомусь харизматичних особистостей в українській музичній культурі другої половини ХХ ст., очевиднішою стає глибина сліду, що він залишив в усіх галузях, де працював – музикознавчій науці, критиці, публіцистиці, фольклористиці, вихованні наукових кадрів музикознавців, музично-громадських робіт¹⁰.

Професор М. Гордійчук виховав багато учнів, які стали провідними науковцями України, і, можна без сумніву сказати, створив власну музикознавчу школу. Його аспіранти, працівники відділу музикознавства Інституту Національної академії наук України, яким він керував багато років, завжди плідно працювали над проблемами української музичної історії та сучасності.

Усіх, хто добре знав Миколу Максимовича, хто з ним спілкувався, вражали його енциклопедичні знання в галузі історії рідної культури та особливе ставлення до її духовної неповторності, ментальності. Остання, трансформована в музично-патріотичну стихію, відобразилася в Гордійчуковій спадщині, починаючи з аналітичних екскурсів у сиву давнину музичної історії України і завершуючи пристрасним словом про творчі новації композиторів-сучасників.

Усі ми збережемо пам'ять про цю чуйну, добру Людину, яка все своє життя віддала вірному служінню Україні.

Хочеться вірити, що в найближчому майбутньому втілиться задум про відкриття у м. Житомирі музею музичної культури Волині, який розповідатиме про творчість уславлених земляків-музикантів: Ю. Зарембського, М. Скорульського, В. Косенка, Б. Лятошинського, З. Гайдай, С. Ріхтера, М. Гордійчука.

Спадщина Миколи Максимовича Гордійчука – яскрава сторінка українського історичного музикознавства. Праці вченого привертають увагу фахівців, викликають невпинний інтерес громадськості. Його подвижницька праця у царині вітчизняної культури і музикознавства зокрема – широке поле для дослідників¹¹.

Помер видатний музикознавець 3 січня 1995 р. у м. Ворзелі Київської області. Похований у смт Кичееві біля рідного йому Будинку творчості композиторів «Ворзель».

¹ Немкович О. Складова національної музикознавчої класики // Культура і життя. – 2004. – № 29. – 18 серп.; Її ж. Пам'яті Миколи Гордійчука // Студії мистецтвознавчі. – 2004. – № 2 (6). – С. 94–98.

² Там само.

³ Станішевський Ю. Талант і майстерність дослідника // Студії мистецтвознавчі. – 1979. – № 3. – С. 9.

⁴ Калениченко А. Велетень українського музикознавства // Там само. – 2004. – № 4–5. – С. 26–27; Немкович О. Складова національної музикознавчої класики; Її ж. Пам'яті Миколи Гордійчука. – С. 94–98.

⁵ Немкович О. Складова національної музикознавчої класики; Її ж. Пам'яті Миколи Гордійчука. – С. 94–98.

⁶ Там само.

⁷ Дичко Л. Микола Максимович Гордійчук // Музика. – 1996. – № 2. – С. 15.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Немкович О. Складова національної музикознавчої класики; Її ж. Пам'яті Миколи Гордійчука. – С. 94–98.

¹¹ Сікорська І. М. Гордійчук // Музика. – 2004. – № 4–5. – С. 26.

Работа посвящена определению роли выдающегося украинского музыковеда Николая Гордійчука в изучении истории украинской музыки в контексте мировой культуры.

Ключевые слова: музыковедение, история, украинская музыка, контекст, мировая культура.